

УДК 340.113.1:16

ЗАҢ ЛОГИКАСЫ МЕН ТІЛІ

Есенқұл Сафуанұлы Сафуани

Қазақстан Республикасының Заңнама институты Лингвистика орталығының НҚА және халықаралық шарттар жобаларына ғылыми лингвистикалық сараптама секторының жетекші ғылыми қызметкері, e-mail: e.safuani@adilet.gov.kz

Есенқұл Сафуани бұл мақаласында заңның дұрыс түсініліп, дұрыс орындалуы үшін заң логикасы мен тілінің атқаратын рөлі жөнінде өз пікірін ортаға салады. Заңның логикасы мен стилі оның тіліне тікелей ықпал ететіндігін жүйелі түрде дәлелдеп, заңнама тілінің жалпыға ортақ пайдаланылып жүрген кәдуілгі тілден айтарлықтай өзгеше болатынына назар аударады. Заң қарапайым тілмен жазылып, адамдарға түсінікті болуға тиіс деп айтылып келе жатқанына қарамастан, заң тілі көркем әдеби тілге жанаспайды деп дәлелдеуі заң аудармасымен айналысатындарға салмақты ой салары хақ. Бұл орайда автор өз тұжырымдарын ғылыми әдебиеттерге сүйеніп, заңдардан мысал келтіріп дәлелдейді.

Заңнама тілі мен қарапайым тіл арасында айтарлықтай өзгешелік болмайды, деп дәлелдегенмен күнделікті тұрмыста пайдаланылатын кейбір жағдайларда қарапайым тілдің бейнелі болып келуіне байланысты ол нормативтік ұйғарымдарды толық әрі дәл жеткізіп бере алмайтындығына назар аударады. Осы тұрғыдан келгенде автордың дәлелді ой-пікірлері заң терминдерінің маңызына жете назар аудару қажеттігіне тағы да көз жеткізеді.

Автор ғылыми әдебиеттерге сүйене отырып, заң шығару қызметінде пайдаланылатын арнайы терминдерді: қарапайым тілде қолданыла бермейтін, көпшілікке онша таныс емес терминдер; кәдуілгі сөйлесу тілінде түсінікті, бірақ заңи мағынасы мүлде өзгеше терминдер, деп саралайды. Бұл ойын кәсіпкерлікке қатысты заң мен қылмыстық заңнан мысал келтіре отырып дәлелдейді.

Заңдарда кейбір терминдердің бірізді емес, әртүрлі алынып жүргеніне орай мысал келтіріп, мұндай ағаттықтарға жол беруге болмайтынын да еске салады.

Түйін сөздер: заң тілі; заң логикасы; термин; заңнама; теңтүпнұсқалылық.

Логика и язык закона**Сафуани Есенқұл Сафуанұлы**

Ведущий научный сотрудник сектора научно-лингвистической экспертизы проектов НПА и международных договоров Центра лингвистики Института законодательства Республики Казахстан, e-mail: e.safuani@adilet.gov.kz

В этой статье Есенқұл Сафуани раскрывает свое мнение о роли логики и языка закона в правильном понимании и применении законодательства. Системно доказывая, что логика и стиль закона напрямую воздействуют на его язык, обращает внимание на то, что язык законодательства существенно отличается от языка, который мы используем в повседневной жизни. Несмотря на то, что до сих пор бытует мнение, что закон должен быть написан на простом, понятном людям языке, однако всем известно, что язык закона не интерпретируется с художественным литературным языком, и это причина призадуматься тем, кто занимается переводами законов. При этом автор обосновывает свои выводы, опираясь своими доводами на научную литературу и приводит примеры из законов.

Даже если между языком законодательства и простым языком особенного различия нет, стоит обратить внимание на то, что в некоторых случаях общепринятый обиходный язык, который используется в повседневной жизни в быту является образным, он не может полностью и точно передать смысл нормативных определений. Исходя из этого, обоснованные суждения автора еще раз доказывают, что необходимо обратить особое внимание значениям юридических терминов.

Автор, опираясь на научную литературу, подразделяет специальные термины, которые используются в законодательской деятельности, на: термины, которые редко используются в бытовом языке, не очень знакомые широкому кругу населения; термины, понятные в простом разговорном языке, но их юридическое значение является совсем иным. Свое мнение доказывает примерами из законов в сфере предпринимательства и уголовного права.

Приводя пример того, что некоторые термины по-разному используются в законах, еще раз хочет донести, что нельзя допускать такие пробелы.

Ключевые слова: логика закона, язык закона, термин, законодательство, аутентичность.

Logic and language of law

Safuani Yessenkul

*Researcher of the sector of research linguistic expertise of legal acts
and international agreements of Linguistic center of the Legislation
Institute of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan,
e-mail: e.safuani@adilet.gov.kz*

In this article Esenkul Safuani leads his opinion about the role of logic and language of the law for the proper execution and clarifications of legislation. Systematically arguing that logic and style of the law directly affecting on his tongue draws attention to the fact that legislative language is significantly different from the language that we use in every day. Despite the fact that still say that the law should be written in plain language understandable to people of lawmaking fact that the language of the law is not interpreted with artistic language of reason to think about those who are engaged in translation of the law. In this regard, the author gives examples of laws based on the arguments of the scientific literature.

Though prove that the particular differences between the language of legislation and in plain language is necessary to pay attention to the fact that in some cases common everyday language that is used in everyday life in the home is shaped, its cannot fully and accurately convey the meaning of the normative definitions. On this basis, of this reasoned opinions of the author once again proves that it is necessary as it should pay attention to the values of legal terms.

The author, regarding to the scientific literature, divides the special terms that used in the legislative activities on: the terms that are rarely used in everyday language, is not very familiar to the general public; terms understandable in plain language, but their legal meaning is quite different. The opinion shows examples of laws in the field of business and criminal law.

Citing an example of what some of the terms are used differently in the laws, again he wants to convey, it is impossible to avoid such gaps.

Key words: *logic of law, language of law, termin, legislation, authenticity.*

Заңның логикасы мен стиліне қойылатын талап заң шығармашылығының тіліне тікелей ықпал етеді. Заң тілі жалпыға ортақ пайдаланылып жүрген кәдуілгі тілден айтарлықтай өзгеше болатыны анық. Құқық зерттеу ғылымында заң қарапайым адамдарға түсінікті тілмен жазылуға тиіс деп үнемі айтылып келе жатқанына қарамастан, заң тілі классикалық әдебиет тіліне, яғни көркем әдеби тілге жанаспайды деуге болады. Заң жүйесін қалыптастыру барысында заң тілінің ерекше сипатына сай мүлде ерекше терминдер жүйесі пайдаланылады.

Қарапайым тіл мен заң тілінің арасында қағидатты айырмашылық болмайды деген пікір басым бола тұрса да, күнделікті тұрмыста пайдаланылатын тілдің көп мағыналы және бейнелі болуына байланысты ол нормативтік ұйғарымдарды толық жеткізіп бере алмайды. Олай болуының негізгі себебі – белгілі бір сөздің және сөз тіркесінің бірнеше мағынасы және жеке-дара ықпалы болуы. Ал заң мәтіні нақтылықты, айқындықты және бірізділікті қажет етеді.

Заң тілінің кәсіби сипатын орнықтыру мақсаты – құқықтық реттеудің толықтығын, сонымен бірге нақтылығы мен айқындығын қамтамасыз ету. Бұл мақсатқа, заң шығару қызметіне қатысушылардың нормативтік құқықтық актілер жобаларын әзірлеген кезде арнайы терминдер жүйесін пайдалануы арқылы қол жеткізуге болады. Ол терминдер жүйесі нормативтік құқықтық актінің мәтінінде құқық нормасы құқықтық қатынастар процесіне қатысушыларға

дәлме-дәл, толық мағынасында түсінікті болуын қамтамасыз етуге тиіс. Заң шығару қызметі барысында пайдаланылатын арнайы терминдерді негізінен екі топқа бөлуге болады:

1) қарапайым тілде қолданыла бермейтін, адамдардың басым көпшілігіне таныс емес терминдер. Бұл арнайы заңи ұғымды білдіру үшін пайдаланылатын терминдер. Мысалы, «лизинг» термині азаматтық заңнамадан хабарсыз адамға мүлде түсініксіз. Ол тіпті бұл сөзге ешқандай мән бермеуі де мүмкін. Оның ағылшын тілінде «жалға беру» мағынасында екенін және кәдуілгі жалға беруге қарағанда өзгеше – қаржылық қызмет көрсетудің өзіндік ерекше түрі екенін кәсіпкерлікпен айналысқан кезде айқын түсінеді.

2) кәдуілгі сөйлесу тілінде түсінікті, бірақ заңи мағынасы мүлде өзгеше терминдер. Мысалы, халық арасында күнделікті жиі қолданылып жүрген жалпыға бірдей түсінікті «қарақшылық» сөзі. Бұл термин заңда, атап айтқанда, қылмыстық құқық саласында мүлде басқа мән-мағынаға ие. «Қарақшылық – бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатында шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуыл».

Заң жобасын әзірлеу барысында арнайы терминологиялық жүйені пайдалану қажеттігіне қатысты заңнама техникасы саласындағы зерттеушілер арасында қызу айтыс-тартыс толастар емес.

Құқықтанушылардың көпшілігі, әсіресе германияның заңгерлері, құқықтық реттеудің дәлдігі мен толықтығын қамтамасыз ету үшін заңнама жүйесін жасау кезінде арнайы формальдандырылған тілді пайдалану қажет, ол арнайы заңи дайындығы бар маман болмаса, көпшіліктің бәріне түсінікті болу міндетті емес деп есептейді. Олардың пікірінше, заң шығарушылар кәсіби тілді пайдаланбаған жағдайда, заң ішкі байланысын жоғалтып, заңның орындалмауына әкеп соғады. Оның үстіне, баптардың ережелерінің қарама-қайшылығын туғызып, қоғамдық қатынастардың түбегейлі реттелмеуіне әкеп соғады.

Жоғарыдағы пікірге тікелей қарама-қайшы көзқарас та бар. Кейбір зерттеушілер, заң мәтінінде қарапайым адамдарға түсініксіз, тек қана заңи ұғымдағы сөздерді қолдану зиянды, «заң белгілі тайпаның неғұрлым дәл бейнеленген әдеби тілінде жазылуға тиіс» [1] дейді. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарындағы Ресей құқық зерттеушісінің бұл пікірін П.И.Стучка, А.Я.Вышинский қолдаған. Олар нормативтік құқықтық актілер мәтінінде арнайы кәсіби тар ұғым мен тұжырымдамалардан аулақ болуды жөн санайды. Мұндай пікірді қазақ тілінде заңнама тілін қалыптастырумен айналысып жүрген терминологтарымыз барынша қолдайды. Тіпті термин сөзді мәнмәтінге (контексте) қарай әртүрлі алған дұрыс деп есептейтіндер баршылық.

Бір ғана мысал келтірейік. Терминологиялық комиссия, «коррупционное правонарушение» деген тіркесті «сыбайлас жемқорлық» деп бекітті. Ондағы дәлелі: «сыбайлас жемқорлық» дегеніміздің өзі «құқық бұзушылық», сондықтан оны «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық» деп нақтылаудың қажеті жоқ дейді. Бірақ ол терминологтар нормативтік құқықтық актілерде «сыбайлас жемқорлық сипаттағы құқық бұзушылық» деген норманың болатынын ескермеген және ескергісі де келмеген. Ал заңдарымызда «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық», «сыбайлас жемқорлық сипаттағы құқық бұзушылық», «әкімшілік құқық бұзушылық» деп айқын жазылып жүр. «Ходатайство» терминін – «қолдаухат», «өтінішхат», деп екі түрлі жазып жүрміз.

Жоғарыдағыдай тікелей қарама-қайшы пікірлер туындаған кезде олардың дәл ортасынан сара жол салған дұрыс деп ойлаймыз. Заң құқық нормасының талаптары арналған субъектіге түсінікті болуға тиіс екендігі дау туғызбайды. Өз тілімізде баламасы бар терминдерді қазақша орнықтыру міндеттілігі дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат. Дегенмен, егер заң шығарушы қолданысқа толық жарамды, бұлтартпасыз орындалатын

нормативтік құқықтық акт әзірлеу үдесінен шыққысы келсе, арнайы заң терминдерін пайдаланудан бас тарта алмайды. Себебі мұндай терминдер заңның қысқа әрі нақты болуына қол жеткізу мүмкіндігін береді, бұл оны анық түсіну үшін өте маңызды. Мысалы, «дееспособный» терминін қазақша «әрекетке қабілетті» дейміз. Ал оның толық мән-мағынасымен түсіндірмесін беріп: «өзі ойланып, жағдайға қарай өздігінен іс-қимыл жасай білу» десек, нақты терминмен емес, терминнің түсіндірмесімен берілген заң мәтініндегі осынша көп сөзділік ұйғарылған ойдың мән-мағынасын бұзады.

Әдетте, әрбір заң термині белгілі бір қатаң мәнге ие, бұлжымас бір ғана мәні формальды түрде айқындалған және орнықтырылған құқықтық ұғымды білдіреді. Заңның арнайы тілінде арнайы терминдер мен ұғымдар бірін-бірі өзара толықтырып, айқындап, құқықтық ақпарат кешенін жеткізудің оңтайлы тәсілін қамтамасыз етеді. Арнайы терминдер құқықтық қатынас процесіне қатысушыларға нормативтік құқықтық актілер мәтінінің бірізді түсінілу мүмкіндігін беретін мағыналық әсер ету жүйесін жасайды. Заң тілін кәсібилендіру заңның дұрыс түсіндірілу және құқық қолдану практикасы процесінде бұрмалану мүмкіндігін болдырмау, ұйғарымның дәлдігін, айқындығы мен толымдылығын ұштастыру үшін қажет. Олай болмаған жағдайда заңнаманы бірізді түсіну және түсіндіру мүмкіндігі болмай, құқықтық нормативтік ұйғарымның мәнін айқындау кезінде шатасуға, қателесуге және құқық нормасының мәнін бұрмалауға алып келген болар еді. Осы орайда К. Маркстің: «Терминологиядағы ала-құлалыққа немқұрайды қарауға болмайды, өйткені ол мыңдаған адам тағдырын шешеді» [2] деген тұжырымын есте қатаң ұстаған жөн.

Тұжырымдық анықтама-норма ғылыми базаға негізделуі тиіс, оларды орнықтырған кезде мүмкін болғанынша бірыңғай және біріздендірілген негізгі пікірлерді және тиісті саладағы заң ғылымының жетістіктерін басшылыққа алған жөн. Құқықтық ұйғарымның барынша айқындығы мен дәлдігі, заң шығарушының ойларына, идеяларына және мақсаттарына заң мәтінінің сай келуі де заң тілінің өзіндік ерекшелігі. Д.А. Керимовтің: «Заңнама мәтініндегі дәлдік дәл ғылымдар саласындағы дәлдіктен де гөрі неғұрлым маңызды десек, ол артық айтқандық емес» [3] деп ескертуіне қарсы пікір айта алмаймыз.

Заң мәтінінде әрбір сөз, әрбір сөз тіркесі, әрбір сөйлем әртүрлі түсіну мүмкіндігін болдырмайтын абсолюттік айқындықпен берілуге тиіс. Заңда құқықтық ерік берудің, ұйғарымдардың, тыйым салудың шегі

нақты, қатаң және түбегейлі айқындалуға тиіс, олардың әртүрлі қабылданылуына жол беруге мүлде болмайды.

Заң тіліне қойылатын талаптардың бірі оның қысқа да нұсқа тұжырымдалуы. Нормативтік құқықтық актінің мәтіні артық сөзі жоқ, барынша ықшам тұжырымдалуға, нақты ақпараттық жүктемесі жоқ сөздер мен сөз тіркестерінен ада болуға тиіс. Заң мазмұнын ұзыннан шұбақ сөздерден құралған сөйлеммен баяндау мәтіннің түсінілуін қиындатып, оның сындарлы құрылыммен берілуін бұзады. Бұл заңның орындалуын қиындатуға әкеп соғады.

Дегенмен заңның қысқа тұжырымдалуы оның толымдылығына теріс әсер етпеуге тиіс. Құқықтық реттеудің толымдылығы мен қысқалығын, нақтылығын және сондықтан да заңның түсініктілігін ұштастыруға негізгі заңдарды және заңнама техникасының қағидаларын зерттеу мен пайдалану нәтижесінде қол жеткізуге болады.

Заң тіліне қойылатын негізгі талаптың бірі – тіл мәдениеті. Заң, жалпыға ортақ міндеттіліктің үлгісі, қарым-қатынастағы ұстанымның эталоны болғандықтан тіл мен сөз мәдениетінің үлгісі қызметін атқаруға тиіс. Тіл мәдениеті, ең алдымен, қазақ тілінің қағидаларына сәйкес мәтіндік конструкцияны (контексті) дұрыс құруды білдіреді. Нормативтік құқықтық актілер жобаларын әзірлеу кезінде грамматиканың, синтаксистің, пунктуацияның, ең бастысы, стилистиканың қағидаларын сақтау заңның реттеушілік тиімділігі үшін орасан зор маңызға ие. Грамматикалық қателерді әдеттегідей техникалық редакциялау барысында түзетуге болады, ал пунктуациялық қателерді түзету өте қиынға түседі, өйткені пунктуация, яғни тыныс белгілерінің дұрыс қойылмауы, құрмалас сөйлемнің өзара рет-ретімен байланыспауы мәтіннің мән-мағынасын өзгертіп, дұрыс түсінілуін қиындатып жібереді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 8-бабы 1-тармағының екінші абзацы:

«Положения настоящего Кодекса применяются независимо от места совершения преступления в отношении граждан Республики Казахстан, лиц без гражданства, по-

стоянно проживающих на территории Республики Казахстан, в случаях совершения террористического или экстремистского преступления либо преступления против мира и безопасности человечества, если иное не установлено международным договором Республики Казахстан.» деген норма қазақшаға:

«Осы Кодекстің ережелері, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше белгіленбесе, террористік немесе экстремистік қылмыс не бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыс жасалған жағдайларда, Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдарға қатысты қылмыстың жасалған жеріне қарамастан қолданылады.» деп аударылған мәтінді түсіну қаншалықты қиын екендігі көрініп тұр. «Осы Кодекстің ережелері Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдарға қатысты» қолданылатыны түсінікті. Ал «террористік немесе экстремистік қылмыс не бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыс жасалған жағдайларда,» деген сөз тіркесі неге қатысты? Мәтінді бірнеше рет оқығаннан кейін ғана болжам жасауға болады. Осы абзацы:

«Осы Кодекстің ережелері, Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдарға қатысты, террористік немесе экстремистік қылмыс не бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыс жасаған жағдайда, егер Қазақстан Республикасының халықаралық шартында өзгеше белгіленбесе, қылмыстың жасалған жеріне қарамастан қолданылады.»¹ деп қазақшаланса, нақты әрі түсінікті болар еді.

Қорыта айтарымыз, заңның логикасы мен тілі бір-бірімен барынша үйлесіп, нормативтік актінің арналған нысанасы, атқаратын функциясы айқын көрініс тауып, норманың дұрыс түсінілуін, бұрмаланбай, мүлтіксіз орындалуын қамтамасыз етуге тиіс.

Әдебиет

1. Луначарский А.О. О языке закона // Известия ЦИК СССР. 1931. 24 марта.
2. Маркс К., Энгельс Ф., Соч., том 13, стр. 516.
3. Керимов Д.А. Законодательная техника. - М., 2000 г., стр. 68.

References

1. Lunacharski A.O. O yazyke zakona // Izvestiya CIK SSSR. 1931 24 marta.
2. Marx K., Engels F. Sochinenie. T. 13. 516 p.
3. Kerimov D.A. Zakonodatelnaya tehnika. M. 2000. 68 p.

¹ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 8-бабы 1-тармағының екінші абзацы.